

UOT 94(479.24)

E.F.Rəhimova
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
esmirarahimova@mail.ru

XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MAARİF İŞİNİN TƏŞKİLİ TARİXİNDƏN

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, Şuşa, təhsil, elm

XIX əsrdə Azərbaycanda yeni tipli məktəblər meydana gəldi və inkişaf yoluna qədəm qoydu. Çarizmin Şimalı Azərbaycanda maarif sahəsində gördüyü tədbirlər müstəmləkəçilik siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edirdi. Çar Rusiyası Şimalı Azərbaycanda müxtəlif idarələrdə işləmək üçün 1829-cu ildə qəza məktəbinin yaradılması haqqında qərara əsasən, 1830-cu ildə Şuşada dövlətə məxsus qəza məktəbi yaradıldı. Burada təhsil almış şagirdlər də onlara dərs deyən müəllimləri kimi sonradan məşhur şəxslər kimi tanınmışdır.

Azərbaycanda maarifçi bir nəslin yetişməsində XIX əsrdə Şuşada yaranan Şuşa Realnı Məktəbinin xüsusi rolu vardır. Bununla yanaşı, bu dövrdə Şuşa təhsilində yaddaqalan mühüm hadisələrdən biri də qız məktəbinin yaradılması olmuşdur.

Artıq doğma Şuşamıza təhsilimiz qayıdır. Artıq bizləri qarşıda azad olunmuş torpaqlarımızda böyük quruculuq işləri, gözəl bir həyat gözləyir. Ali Baş Komandan, dövlət başçısı İlham Əliyevin səyi nəticəsində tezliklə müasir təhsil tariximizdə yenidən Şuşa səhifəsi yenidən açılacaqdır.

Э.Ф.Рагимова

ИЗ ИСТОРИИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ШУШЕ В XIX-НАЧ. XX ВВ.

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, Шуша, образование, наука

В XIX веке в Азербайджане появились и начали развиваться школы нового типа. Мероприятия в сфере просвещения, проводимые царизмом в Северном Азербайджане, служили осуществлению колонизаторской политики. Согласно постановлению царского правительства от 1829-го года о создании в Северном Азербайджане уездных школ с целью подготовки кадров для работы в учреждениях, в 1830 году в Шуше была открыта государственная уездная школа. Ученики, учившиеся здесь как и преподававшие им учителя, в последствии стали известными личностями.

Созданное в XIX веке в Шуше реальное училище сыграло особую роль в формировании в Азербайджане целого поколения просветителей. Вместе с тем, одним из важнейших событий, занявших место в образовательном процессе Шуши стало создание женской школы.

Наше образование возвращается в родную Шушу. После этого нас ждут большие созидательные дела и прекрасная жизнь на освобожденных землях. Усилиями Верховного Главнокомандующего, главы государства Ильхама Алиева в истории нашего образования вскоре вновь откроется шушинская страница.

E.F.Rahimova

FROM THE HISTORY OF THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL WORK IN SHUSHA IN THE EARLY 19-20TH CENTURIES

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, Shusha, education, science

In the 19th century, new types of schools appeared in Azerbaijan and began to develop. The measures taken by Tsarism in the field of education in Northern Azerbaijan served to implement the colonial policy. According to the decision of Tsarist Russia to establish an emergency school in 1829 to work in various departments in Northern Azerbaijan, in 1830 a state emergency school was established in Shusha. The students who studied here were also known as famous people as their teachers.

The Shusha Real School, which was established in Shusha in the 19th century, has a special role in the upbringing of an enlightened generation in Azerbaijan. At the same time, one of the most important events in Shusha education during this period was the establishment of a girls' school.

Our education is returning to our native Shusha. Great creative work and a beautiful life await us in our liberated lands. As a result of the efforts of the Supreme Commander-in-Chief, President Ilham Aliyev, the Shusha page will soon be reopened in the history of our modern education.

Şuşa xalqımız üçün tarixi, mədəni, mənəvi və rəmzi əhəmiyyətə malikdir. Qarabağ xanlığının tarixi paytaxtı, mədəniyyət məbədi olan bu qədim şəhər özü boyda tarixi abidədir. Şuşa orta əsrlər şəhərsalma sənətinin qiymətli abidəsi, milli memarlıq incisi, Azərbaycan musiqisinin, xüsusilə muğamımızın beşiyi, “Şərqi konservatoriyası” adlandırılır. Ümummilli lider Heydər Əliyev 1996-cı il mayın 6-da Prezident sarayında Şuşa və Laçın rayonlarının ictimaiyyəti ilə görüşdə Şuşanın, ümumiyyətlə, Qarabağın Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyəti olduğunu bildirərək demişdir: “...Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu, Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidədir, təkcə şəhər deyil, böyük bir tarixi abidədir. Bu şəhərdə, onun ətrafında Azərbaycan xalqının bir neçə əsrlik tarixə malik böyük mədəniyyəti, mədəni irsi, qəhrəmanlıq nümunələri yaranıbdir. Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün

əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir” (1, s.239).

Şuşa şəhərində maarif işi yarandığı ilk gündən başlayaraq Qarabağ xanlığının ərazisində məktəblər məscidlərin bir guşəsində, xüsusi dükanlarda, yaxud şəxsi evlərdə yerləşir və adətən, onların yaratıcılarının, müəllimlərin adları ilə adlandırılırdı. Belə məktəblərdən biri Şuşada Molla Pənah Vaqif məktəbi idi. Molla Pənah Vaqif məktəbi və onun XVIII əsr Azərbaycan poeziyasının zirvəsi sayılan yaratıcılığının şöhrəti təkcə Cənubi Qafqazda deyil, bütün Şərqlərdə tanınırdı.

Məktəbdə adətən ancaq bir müəllim olurdu və o, məktəbin həm də rəisi – *məktəbdar* idi. Məktəbdarlar məktəb binasına çəkdikləri xərc müqabilində, habelə tədris haqqı kimi şagirdlərin valideynlərindən hər həftə ("həftəlik") pul, peşkəş, bayramlıq və s. alırdılar. Valideynlərin maddi yardımı, adətən, məktəbləri dolandırmaq üçün kifayət etmədiyindən müəllimlər məktublar, dualar yazmaq, kəbin kəsmək və s. ilə də məşğul olurdular (4, s.78).

Bir qayda olaraq, uşaqlar 6 yaşından məktəbə gedirdilər. Dərs otaqları həsir və ya kilimlə döşənir, şagirdlər əyləşmək üçün özləri ilə evdən döşəkçə gətirirdilər. Uşaqlar məktəbdə başaıçiq və ayaqqabısız otururdular. Dərs müddəti, adətən, gündə 6-8 saat davam edirdi. Dərs vəsaiti çox məhdud idi. Şagirdlər əlifbanı öyrəndikdən sonra Quranın "Cüzəmmə" adlı kiçik bir hissəsini, sonra isə Quranı oxuyub başa çatdırır, habelə Sədinin "Gülüstən"ını və s. kitabları oxuyurdular (4, s.79).

XIX əsrin birinci yarısından Şuşada maarif işi inkişaf etməkdə idi. Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, təhsil mədrəsə və məktəblərdə aparılırdı. Məktəblərdə dərsləri əsasən mollalar keçirdilər. Şagirdlər əvvəlcə ərəb əlifbasını, sonra fars dilini öyrənirdilər.

Bir məsələni qeyd etmək istərdim ki, orta əsrlərdən başlayaraq Azərbaycanda təhsil mollaxana, məktəb və mədrəsələrdə aparılıb. Şuşadakı İbrahim xan məscidinin nəzdində əsas 1801-ci ildə qoyulan məktəb XIX əsrin II yarısında fəaliyyətini davam etdirmişdir. Mədrəsələrdə ərəb dili və Quran öyrədilib. Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri Mirzə Şəfi Vazeh də bu məktəblərdə dərs keçib (4, s.102-103).

XIX əsrin ikinci yarısında Şuşa şəhərində yaradılmış, el arasında "Gövhəriyyə məktəbi" adlandırılan mədrəsə Gövhər ağa məscidinin nəzdində fəaliyyət göstərmişdir. 1864-cü ildə Gövhər ağa vəqf gəliri hesabına 175 min manat qızıl pul xərcləyərək Böyük Cümə məscidini əsaslı surətdə bərpa etdirdikdən sonra hücrələrdən birini mədrəsə üçün ayırmışdır. Burada oxuyan yoxsul uşaqların hamısı onun hesabına təhsil almışdır. 1917-ci ildə məktəbin nəzdində müsəlman tələbə komitəsinin təşəbbüsü ilə pulsuz kitabxana zalı açılmışdır (6, s.34).

XIX əsrdə Azərbaycanda yeni tipli məktəblər meydana gəldi və inkişaf yoluna qədəm qoydu. Məktəblərin təsiri və maarifin inkişafına cəhd baxımından Qarabağ nəinki Azərbaycanda, eləcə də Cənubi Qafqazda demək olar ki, ən ilkin yeri tuturdu.

XIX əsrin birinci yarısından başlayaraq çarizmin Şimalı Azərbaycanda maarif sahəsində gördüyü tədbirlər müstəmləkəçilik siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edirdi. Yenicə yaradılmış dünyəvi məktəb çarizmə sədaqətlə qulluq edən məmurlar hazırlamalı idi. Ona görə də XIX əsrin birinci yarısında təhsil sisteminin quruluşunda hələ də aydınlıq yox idi və Şuşada maarif sahəsində bir çox məsələlər hələ də öz həllini tapmamışdı. Bu baxımdan çarizm ölkədə təhsilin inkişafına az vəsait buraxırdı. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Çar Rusiyası Şimalı Azərbaycanda müxtəlif idarələrdə işləmək üçün yerli əhalidən özlərinə sədaqətli məmurlar hazırlamaq məqsədilə 1829-cu ildə qəza məktəbinin yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Həmin qərara əsasən 1830-cu ildə Şuşada dövlətə məxsus qəza məktəbi yaradıldı. Tipindən asılı olaraq dövlət məktəblərində şəriət, rus dili, hesab, tarix, coğrafiya və başqa fənlər tədris olunurdu (7, s.67).

Bu məktəblər dövlət idarələri üçün qulluqçular, ilk növbədə isə Azərbaycan və rus dilləri üzrə tərcüməçilər hazırlamaq məqsədilə açılmışdır. İlk ildə Şuşa qəza məktəbinin birinci sinfinə 19 şagird qəbul olunub. Lakin ildən-ilə şagirdlərin sayının artaraq 1833-cü ildə 27, 1834-cü ildə 44 nəfərə çatması ikinci sinfin də açılmasına gətirib çıxartmışdı (4, s.82).

Burada təhsil almış şagirdlər də onlara dərs deyən müəllimləri kimi sonradan məşhur şəxslər kimi tanınıblar. Məktəbin yetirmələri olan Əbdüləli bəy Muxtarov, Həsən bəy Bağırbəyov, İsmayıl bəy Şəfəbəyov, Muxtar bəy Muradov, Yusif Vəzir Çəmənəzəminli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Qara bəy Əliverdilər, Cabbar bəy Vəlibəyov, Rüstəm bəy Axundov, Xan Şuşinski fəaliyyətləri ilə dövrlərinin ən parlaq şəxsiyyətləri kimi yadda qalıblar.

XIX əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda qəza məktəblərindən bir neçəsinin şəhər məktəbinə çevrilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Bu baxımdan ilk ümumtəhsil ocağı sayılan, xeyli şagirdi, kitabxanası, tədris-maddi bazası olan Şuşa qəza məktəbi 1874-cü ildə Zaqafqaziyada şəhər məktəblərinin də qaranquşu oldu. Şuşa şəhər məktəbinə çevrildi. Yeni məktəb daha yüksək tipli idi. Ona görə də pedaqoji heyətin əksəriyyəti Tiflis Aleksandrinski Müəllimlər İnstitutunun məzunlarından ibarət idi. Onlar xalq içərisində hörmət və nüfuz sahibi kimi tanınırdılar. Şuşa şəhər məktəbinin ana dili müəllimləri Mirzə Həsən Əmirov və Aslan bəy Əmirov məhz belələrindən idilər. Şuşa şəhər məktəbini bitirənlərdən bir çoxları (Firudin bəy Köçərli, Səfərəli bəy Vəlibəyov və başqaları) sonralar Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasına daxil olublar (8).

*Şuşa şəhərinin görkəmli maarifçisi və müəllimi Safarəli Vəlibəyov
1898-ci il. SMF inv. 271/6*

Şuşa sakinləri məktəblərdə ana dilinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Bu baxımdan Şuşa məktəbinin müəllimləri Mirzə Həsən bəy Əmirov və Mirzə Aslan bəy Əmirov ana dilinin uğurlu tədrisi sahəsində çox məşhur idilər. Təsis edildiyi ilk illərdə Şuşa şəhər məktəbində 375 nəfər şagird təhsil alırdı. Bu, Rusiyada dövrünün ən çox şagird kontingenti olan məktəbi idi. Şuşa şəhər məktəbində 1875-ci il mayın 6-da kasıb zadəgan övladlarının təhsil almaları üçün konvikt (ümumi qapalı məktəb yataqxanası) təşkil edildi. Onlar dövlət hesabına bu pansionda yaşayıb təhsil alırdılar.

1880-ci ildə Şuşa şəhər məktəbinin nəzdində xüsusi musiqi sinifləri açıldı. Bu siniflərin Şuşada professional musiqi hazırlığı olan musiqiçilər nəslinin yetişməsində rolu və əhəmiyyəti danılmazdır.

Azərbaycanda maarifçi bir nəslin yetişməsində XIX əsrdə Şuşada yaranan Şuşa Realnı Məktəbinin xüsusi rolu vardır. Məlum olduğu kimi, XIX əsrdə Azərbaycanda yeni tipli məktəblər yaranmağa başlamışdı. Belə məktəblərin inkişafı və maariflənmə səyləri baxımından Qarabağ bölgəsi nəinki Azərbaycanda, o cümlədən Cənubi Qafqazda da öncüllük edirdi. Böyük ruh yüksəkliyi ilə başlanan bu ənənə XIX əsrin sonlarında daha da güclənməyə doğru gedirdi. 1881-ci ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində yaranan 6 sinifli yeni tipli məktəb də belə təhsil ocaqları sırasına daxil idi (4, s.145).

XIX əsrin 90-cı illərində Şuşa təhsilində yaddaqalan mühüm hadisələrdən biri də qız məktəbinin yaradılması olmuşdur. Qadın təhsilinə olan tələbat Azərbaycanın digər şəhərləri ilə yanaşı, Şuşada daha çox idi. Şuşalılar qızlarını ana dilində təhsil ilə bərabər, rus dilində də təhsil almasına cəhd edirdilər. 1875-ci il oktyabrın 26-da Şuşada xeyriyyə cəmiyyəti tərəfindən qız məktəbinin əsası qoyuldu. Tədris planına rus dili və hesab, ana dilində oxu və yazı, hüsnxətt, rəsm, rəsmxətt, ümumi coğrafiya, tarix, Şuşa qəzasının, Qafqazın, Rusiya imperiyasının xəritəsini çəkməklə ölkəşünaslıq daxil idi. Bunlardan başqa xorla milli mahnılar oxudulur, təbiyyat və fizikadan ümumi məlumat verilir. Tədris

pullu idi. Kasıb olanlar təhsil haqqından azad idi. Əlavə təhsil haqqı verənlərə həmçinin fransız və alman dilləri, musiqi öyrədilirdi. Rus dili K.D.Uşinskinin "Vətən dili" dərsliyi üzrə keçirilirdi (5, s.146).

Şuşa qız məktəbi 1894-cü ildə Marinski qız məktəbinə çevrildi. Bu, Şuşada yaranmış ilk qadın orta məktəbi idi. Məktəbdə təhsil rus dilində aparılırdı. Bəhs edilən dövrdə Azərbaycanda cəmi 7 qız məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə Şuşada 42 müəllim müxtəlif fənlərdən dərs deyirdi. 1895-1896-ci dərslər ilində burada 147 nəfər təhsil alırdı (5, s.146).

Azərbaycanda maarifçiliyin böyük inkişaf yoluna qədəm qoyduğu bu dövrdə dini təhsil sistemindən dünyəvi təhsil sisteminə keçid də gücləndi. Bu dövrdə Azərbaycanda cəmi bir real məktəb (Bakıda) və bir klassik progimnaziya (Gəncədə) fəaliyyət göstərirdi. Belə bir mənzərə nə əhalinin orta təhsilə olan ehtiyacını, nə də sənaye və ticarətin artmaqda olan tələbini ödəməyə yetirdi. Zəruri tələb və ehtiyac Şuşada özünü xüsusi olaraq göstərirdi. Burada orta məktəbə olan tələb getdikcə artırdı. Şəhər əhalisi Şuşada progimnaziyanın təsis olunması tələbinin nəticəsiz qalmasını görüb 1880-ci il iyunun 30-da Peterburqa – Qafqaz komitəsinə müraciət etmişdi. Müraciətdə yazılırdı: "Şuşa şəhər sakinlərinin təhsilə olan cidd-cəhdinə, (Şəhər məktəbində 400-dən artıq şagirdin oxuması bu cəhdi bir daha təsdiq edir) və şəhər ictimaiyyətinin arzusuna əsaslanan Gəncə qubernatoru Şuşa şəhərində 6 sinifli realni məktəb açmağı xahiş edir. Şəhər ictimaiyyəti həmin məktəbi müvafiq bina ilə təmin etməyi və ildə 7500 manat pul ilə kömək etməyi öhdəsinə götürür" (5, s.143). Göründüyü kimi, Azərbaycanın digər qəzalarından fərqli olaraq Şuşanın yerli müsəlman əhalisi təhsilin inkişafına ciddi cəhd göstərirdi.

Göstərilən səylər 1881-ci il sentyabrın 20-də Şuşada 6 sinifli real məktəbin əsasının qoyulmasına gətirib çıxardı. Şuşa Realni Məktəbi ilk dəfə hazırlıq və üç əsas sinifdən ibarət təşkil edilən bu məktəbə ilk dəfə 159 şagird qəbul edildi. 1886-cı ildə məktəbə 7.500 manat vəsait xərclənmişdi (5, s.143).

Şuşa real məktəbi həqiqətən də dövrünün nümunəvi maarif ocağı sayılırdı. Buna görə də Qafqaz maarif nazirinin nümayəndəsi 1890-cı ildə şahzadə Ziaəddövlə Ənişirəvan mirzə Qacarı və antropoloq Şantrı buraya gətirmişdir. Onlar burada tədrislə maraqlandıqda aydın olmuşdur ki, məktəbdə üzrlü və üzrsüz dərs buraxanların sayı 7,64%-dir. Bu göstərici xalqın elmə – maarifə həvəsinin əvvəlki illərə nisbətən artdığını göstərirdi. Xalq xurafat əngəllərinə əhəmiyyət vermədən başqa xalqların dillərini də öyrənir, həmin dildə danışmağa və oxumağa cəhd göstərirdi. 1890-cı ildə Tiflis məktəblərində alman dili məcburi dil kimi öyrədilirdisə, Şuşa məktəbində bu, könüllülük prinsipi ilə aparılırdı. Yeni açılan bu məktəblərdə ədəbiyyatın tədrisinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Şuşa Realni Məktəbinin müfəttişini əvəz edən Şimanovskinin Qafqaz maarif nazirinin sərəncamlar bülletenində çap etdirdiyi "Bizim orta məktəblərdə ədəbiyyat şagirdlərin əxlaq tərbiyəsində, söhbətlərin aparılmasında

əsas silahdır" məqaləsi bir daha bunu təsdiq edir. Ümumiyyətlə, o zaman belə məktəblərdə ədəbiyyata xüsusi diqqət yetirilirdi .

Realnı məktəbində o dövrün tanınmış maarifçi şəxslərindən Mirzə Salah bəy Zöhrabbəyov, Yusif bəy Malikhaqnezərov, Haşım bəy Vəzirov dərs deyirdi. Mirzə Salah bəy Zöhrabbəyov Fransada və Rusiyada təhsil almış görkəmli ziyalılardan idi. İbtidai təhsilini Şuşada molla yanında alan Mirzə Salah bəy sonra Fransaya yollanmış, burada 12 il təhsil aldıqdan sonra Rusiyaya gələrək Sankt-Peterburq şəhərində təhsilini davam etdirmişdir. O, inqilabdan əvvəl Şuşaya qayıtmış, öz vəsaiti ilə burada məktəb tikdirmiş və həmin məktəbdə rus dili dərsi deməyə başlamışdır. Bu tədris fənni üçün Mirzə Salah bəy Zöhrabbəyov "Azərbaycanlılar üçün rus dilinin tədrisi" dərslik vəsaitini yazmışdır. Bir müddət Şuşa Realnı Məktəbində müəllim işləmişdir. O, Firidun bəy Köçərli ilə birlikdə "Təlimati-lisani-türki" dərsliyini tərtib etmişdir.

XX yüzilliyin əvvəllərində Şuşada məktəblərin sayı xeyli artmışdır. Bəhs etdiyimiz dövrdə Şuşanın 8 ibtidai məktəbində 131 şagird təhsil alırdı. 1912-ci il "Əsasnamə"sinə görə şəhər məktəbləri ali ibtidai məktəblərə çevrildi. Ali ibtidai məktəblərə ibtidai məktəbləri bitirənlər daxil olurdu. Belə məktəblər Şuşada 2 hissədə fəaliyyət göstərirdi. Birinci hissəyə qızlar məktəbi daxil idi ki, bunun bünövrəsi 1894-cü ildən qoyulmuşdu. Şuşada "Marinskoe uçiliş" adı altında fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağı Şuşanın ilk qadın orta məktəbi idi. Məktəbdə təhsil rus dilində aparılırdı. İkinci hissə isə oğlanlar məktəbi idi. Bu məktəblərdə şəriət, rus dili, latın dili, alman dili, riyaziyyat, coğrafiya, tarix, təbiətşünaslıq, rəsmxətt və başqa fənlər tədris olunurdu. 1913-cü ildə Şuşanın orta məktəbində təhsil alan şagirdlərin sayı 483-ə, müəllimlərin sayı 42-yə çatdı. 1915-ci ildə Şuşada orta təhsil verən realnı məktəblərində 470 nəfər şagird oxuyurdu (7, s.56).

1910-cu ildə Məmməd Qarayev tərəfindən Malıbəyli kəndində qız məktəbi açılmışdır (5, s.165). Bu dövr üçün çox böyük hadisə idi. Məmməd Qarayev bu möhtəşəm hadisə ilə bağlı "İşıq" jurnalında yazırdı: "Mən bu gün ikiqat artıq sevinirəm, indi mənə daha qorxmaq lazım deyildir... Mən meydanda tək deyiləm. Qarabağın ikinci qaranquşunun onun qəlbi Şuşa şəhərində açılmasını ürəkdən təbrik edir və deyirəm: "Qədəmlərin mübarək! Xoş gəlmisən!". 1912-ci ildə Malıbəyli qız məktəbinin şagirdləri çox orijinal bir xalça toxuyub hörmət rəmzi olaraq sevimli müəllimləri Məmməd Qarayevə hədiyyə vermişdilər. Xalçanın üstündə bu sözlər yazılmışdır: "Malıbəyli ünas məktəbinin şagirdlərindən sevimli müəllimimiz Məmməd Qarayevə yadigar" (4, s.96).

Bəhs etdiyimiz dövrdə qeyrətli, el qədri bilən, xalqına, millətinə, torpağına bağlı olan imkanlı və istedadlı şuşalılar əhalisinin savadlanması üçün öz hesablarına məktəblər açmışdılar. Buna misal olaraq xarrat Qulunun açdığı musiqi məktəbini, Mir Möhsün Nəvvabın qiraətxanasını göstərə bilərik. Bundan

əlavə Şuşada Hacı Hüsünün və Mir Möhsün Nəvvabın rəhbərliyi altında musiqişünaslar məclisi, Kərbəlayi Səfixanın xəttatlar, Hacı Hüsünün xanəndələr, Məşədi Əkbər Muxtarovun nüsxəbəndlər, Kərbəlayi Səfixanın və Nəvvabın nəqqaşlar və memarlar məclisləri fəaliyyət göstərirdi. Həmin ədəbi məclislər öz ətrafında 120 şair və sənətkarı toplamış, Şuşanın mədəni inkişafında böyük işlər görmüşdülər. Qüdrətli sənətkarlar, bəstəkarlar, şairlər nəslinin yetişməsində Şuşa məktəbləri böyük rol oynayırdı. 1000-dən çox şagirdi, 75 müəllimi öz ətrafında birləşdirən Şuşanın təhsil ocaqları Azərbaycanı bütün dünyada tanıdan musiqiçilər, xəttatlar, şairlər yetişdirmişdir (7, s.68).

Beləliklə, təhsilimizin inkişafına əvəzsiz töhfələr vermiş, əzəmətini, tarixi görkəmini, qədimliyini qoruyan Şuşa Realnı Məktəbi çox təəssüf ki, 1992-ci ilə qədər ayaqda durmağı bacardı. Belə ki, 1992-ci ilin may ayında Şuşa şəhəri işğal edildikdən sonra erməni vandalları orada bir çox tarixi, dini yerlərimizi məhv etdi, o cümlədən Şuşa Realnı Məktəbi yandıraraq xarabazara çevirdilər. Budur, artıq İlahi Ədalət zəfər çaldı. 30 ilə yaxın işğal olunmuş torpaqlarımızın həsrətinə son qoyuldu. 44 günlük Vətən müharibəsində qazandığımız qələbə erməni işğalçılarının böyük xülyalarını puç etdi. Onların qurduqları və neçə illərdir ki, həyata keçirməyə çalışdıqları planlar tarixin zibilliyinə atıldı. Və təhsil ocaqlarımızı məhv edərək xarabazarlığa çevirən işğalçı ermənilər isə bu dəfə “sınıf”də qalmadılar, bütövlükdə “məktəb”dən qovuldular. Özü də ölkə başçısı Cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, düşməni “iti qovan kimi qovduq”.

Doğma Şuşamıza təhsilimiz qayıdır. Artıq bizləri qarşıda azad olunmuş torpaqlarımızda böyük quruculuq işləri, gözəl bir həyat gözləyir. Şuşaya səfəri zamanı dövlət başçısı İlham Əliyevin erməni vandalizminin qurbanı olmuş Şuşa Realnı Məktəbinin dağıdılmış binası ilə tanış olarkən demişdir: “Şuşa Realnı Məktəbi dövrünün nümunəvi maarif ocağı sayılırdı. Məşhur Azərbaycan yazıçıları Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və Yusif Vəzir Cəmənəmli bu məktəbin məzunu olub. 1992-ci ilin may ayında Şuşa şəhəri işğal edildikdən sonra erməni vandalları Realnı Məktəbini yandıraraq xarabazara çeviriblər”. Cənab Prezidentin dediyi bu fikirlər tezliklə müasir təhsil tariximizdə yenidən Şuşa səhifəsinin açılacağını deməyə əsas verir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Heydər Əliyev*. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr: 46 cildə, VI kitab: mart, 1996 iyun / Bur. məsul R. Mehdiyev. Bakı: Azər nəşr, 1998, 512 s.
2. İlham Əliyev Füzuli rayonunda Füzuli-Şuşa yolunun və hava limanının təməlini qoyub, Şuşa şəhərində səfərdə olub, 15 yanvar 2021 / <https://president.az/articles/50184>

3. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pədaqoji fikir tarixi. I hissə. Bakı: 2001, 320 s.
4. Əhmədov H. Seçilmiş əsərləri: 12 cilddə, VII c., Bakı: Təhsil, 2006, 320 s.
5. Məmmədov N. Azərbaycanın Şuşa qəzası (1900-1917-ci illər). Bakı, 2005, 170 s.
6. Məmmədov N. Azərbaycan Respublikasının Şuşa şəhərinin tarixi. Bakı, 2017, 960 s.
7. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sənədli mənbələr fondu (SMF), inv. 125, 271, 535/8, 535/15, 627, 629

Redaksiyaya daxil olub 10.11.2021